

УДК 82.09:398.81(=161.2)“194/195”

Степан Бандера в українській народній колядці

Василь ЗАДОРЖНИЙ

Кандидат філологічних наук,
старший науковий працівник
Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України
01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4
E-mail: w_zadorozhyi@ukr.net

У статті зроблено спробу дослідити генезу української народної колядки “Бог предвічний”, створеної, очевидно, у період визвольної боротьби українського народу 1940–1950-х років. Колядки – жанр української народної творчості ще з дохристиянських часів. Одним із вдячних аспектів їхнього дослідження є вивчення у них дивовижної здатності повсякчас змістовно актуалізуватися, залишаючись при тому глибоко традиційними у своїх провідних мотивах, настроях, інтонаціях. Дослідження зразків народної творчості цінне ще й тим, що вони, зокрема, дають змогу дослідникові спостерігати безпосередньо за процесом т. зв. фольклоризації творів української авторської пісенної спадщини.

Ключові слова: коляда, народна пісенна творчість, пісенна спадщина, світоглядний синкретизм, етнізація, фольклоризація.

Кожний народ, як і людина, має свою долю. Історія українського народу складалася так, що народна пісня для нього часто була чимось більшим, ніж просто піснею. Аж надто часто вона була ще й чи не єдиним незамуленим джерелом його справжніх дум, сподівань, прагнень тощо. Живучи протягом століть в умовах межових щодо свого самозбереження, він, періодично зраджуваний соціальною верхівкою, зберігав свою духовну самототожність власною творчістю. Саме в цьому полягає той особливий чар української народної пісні, що здобула собі світову славу. Завжди високо цінується й буде цінуватися справжнє, що є джерелом духу. Український фольклор ще й досі має таку вагу для становлення української національної свідомості тому, що в багатьох аспектах її структурування він є чи не єдиним джерелом цієї справжності. Цивілізаційний процес різноманітний у своїх конкретно-історичних проявах. Високоцивілізовані народи вже давно подолали фольклорний етап свого національного становлення, надбудувавши над фундаментом своєї народної творчості відповідні її духові повнокровні сучасні національні культури. Українська ж сучасна національна культура багато в чому залишається фольклорною. Цей етап вона пройде аж тоді, коли весь культурно-національний комплекс, що його для нас досі зберігає народна творчість, буде опанований сучасними засобами культуротворення та культуртрегерства.

Стан сучасної української культури такий, що імена, наприклад, Байди чи Богуна, Кривоноса чи Нечая, Гонти чи Залізняка є набутком переважно саме народної творчості. Чимало історичних постатей нашого минулого, які мали би пробуджувати в українців законне почуття національної гордості, взагалі забуті, що є непростим гріхом нащадків щодо своїх героїчних предків. А скільки з них анафемовано, спалюжено й виклято? Що якісний зміст майбутнього залежить від ступеня й міри

усвідомлення минулого, аж надто добре відомо всім. Тому й боротьба за минуле є боротьбою за майбутнє – за його якість. А майбутнє потрібне живим – не мертвим. Завжди вважалося, що кров мучеників за ідею є плідною, тому, наприклад, в одній з упівських пісень ідеться про українську молодь із майбутнього:

...З сеї крові нам зросте
Покоління молоде,
Загартоване до бою.

Однак загартоване до бою молоде покоління зростає тоді, коли воно має й знає традицію боротьби, її героїв. Кожна нація, щоб забезпечити собі майбутнє, формує свій національний іконостас; українці ж його досі не мають. Українські національні герої у свідомості багатьох українців продовжують бути або невідомими, або “зрадниками”, що є наслідком слабкої опірності самих українців на руйніницькі, розкладові впливи чужинців. Кожен у житті обирає свій шлях, а шлях національного відречення в Україні, що була протягом століть підлеглою, завжди був легший і “життєво” (якщо життя – це, за Ф. Енгельсом, форма існування білків) вигіднішим. Однак таке життя видатний український поет і мислитель В. Стус означав як “життєсмерть” або “смертєіснування”. Звичайно ж, життя настільки мудре, що в ньому кожному – своє. Тому й цілком можливим є вибір, що його, наприклад, робить сучасний поет П. Вольвач:

Якесь “нове покоління” хай вибирає PEPSI,
Хай вибирає, що хоче. А я вибираю Гонту.

Героїчна боротьба Української повстанської армії та збройного підпілля дала Україні чимало героїв. Умови цієї боротьби були настільки складними, що повстанці в ній виступали й гинули під прибраними іменами – псевдами, поповнивши наші національні святці новітніми “Богунами”, “Кривоносами”, “Нечаями”, “Буй-Турами”, а то й романтичними “Легендами”, “Лицарями”, “Росами”, “Савурами”, “Стягами” тощо. Про багатьох із них взагалі можна сказати смиренномудрим висловом: “Імена ти їхні, Господи, віси”.

Зрозуміло, що центральною постаттю повстанської й підпільницької пісенної творчості періоду національно-визвольної боротьби був Степан Бандера, адже сам цей визвольний рух дістав назву бандерівського. Степана Бандеру згадують у багатьох піснях того часу. Звичайно, умови їхнього створення, а потім і виконання були такими, що не всі вони є широко відомими. Не всі вони й досконалі з художньо-естетичного погляду: створювали їх люди з різною освітою і з різною мірою поетичного хисту. На них ще чекає тривалий період фольклоризації, опрацювання й шліфування колективними зусиллями народу. Поза всяким сумнівом, що з часом найкращі з них увійдуть у духовну скарбницю українського героїчного народного епосу. Уже нині не одна т. зв. бандерівська пісня стала окрасою українського пісенного фольклору.

Та предметом нашої розвідки є доволі унікальне явище в українській народнопісенній творчості, оскільки Степан Бандера згадується не тільки в піснях, що їх за жанром визначають як історичні, але також і в кількох народних колядах, що постали в часи повстанського руху.

Виникнення коляд сягає ще найдавніших часів, оскільки вони належать до обрядових пісень. Наші далекі предки поклонялися стихіям природи, у зв’язку з чим у них склалися певні ритуальні дії, невід’ємною частиною яких був спів. Із тих, ще язичницьких урочистостей, первісний зміст яких із часом забувся, склалися звичаї, традиції, забави із новим, уже християнським, характером. Наприклад, якщо ритуальною функцією дохристиянських коляд було закликати сонце до чергової

весняно-літньої активності після зимового сну-відпочинку, то змістом коляд християнських стало прославляти події Різдва Христового. Звідси піднесено-радісний настрій цих пісень, що за своєю первісною природою були замовляннями, привітаннями, побажаннями. У християнській традиції Різдвяні свята теж є найрадіснішими й найвеселішими святами цілого християнського річного кола.

Багато дослідників відзначали особливу людяність української народної коляди. Особливо цікавими з цього погляду є наївні коляди проміжного між дохристиянським і християнським типу, що відбивають процес християнізації українського народного світогляду. Породженням такої свідомості є, наприклад, колядка "В полі, в полі плужок оре":

1. В полі, в полі плужок оре,

Приспів¹:

Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!

2. За тим плужком Господь ходить.
3. Святий Петро поганяє,
4. Божа Мати їсти носить,
5. Їсти носить, Бога просить:
6. – Ори, Синку, цюю нивку,
7. Та й посієм пшениченьку,
8. З колосячка то жменьочка,
9. А з другого жита много [1, с. 165–166].

У цій колядці святі зійшли з неба на землю, живуть життям українських селян-хліборобів, утілюючи біблійну істину, що людина створена за образом і подобою Божою. Цей органічний сплав української національної вдачі та євангельської проповіді геніально відбиває колядка "Спи, Ісусе, спи", про яку не відразу скажеш, чи це різдвяна колядка, складена на прославу Сина Божого, чи колискова пісня синові людському – українському пеленчаткові:

1. Спи, Ісусе, спи, спатоньки ходи.
Я тебе му колисати,
Пісоньками присипляти:
Люлі, серденько, люлі!
2. Спи, Ісусе, спи, головку склони.
Ту на рученьки Марії,
Бач, вона Тебе леліє:
Люлі, серденько, люлі!
3. Спи, Убогий, спи, рученьки зложи.
Йосифа ще не видати,
Несе хлібця Тобі дати:
Люлі, серденько, люлі!
4. Спи, Терпіне, спи, очка зажмури,
Не питай, що колись буде,
Що зготовлять Ти хрест люди:
Люлі, серденько, люлі!
5. Спи, Ісусе, спи, а серце втвори,
Най при ньому спочиваю,
Тут на землі і там в раю:
Люлі, серденько, люлі! [2, с. 92–93].

¹ Повторюється після кожного рядка.

Безперечно, що такі колядки можуть складати тільки, кажучи за Євангелієм, чистіім серцем. Найкраще цей духовний український феномен пояснив, на нашу думку, великий знавець української народної, у тому числі й духовної, пісні О. Кошиць, зазначивши, що "коли поганство стало християнське, християнство стало українське" [5]. Як продовження цього своєрідного світоглядного синкретизму ми оцінюємо появу в ХХ ст. в українських народних колядах патріотичних мотивів, коли зі зростанням української національної свідомості коляда етнізується не за рахунок етнографічних сцен у ній, а як піднесення ідей свідомої національної акції.

Яскравим прикладом такого типу пісенної творчості, на нашу думку, є записана нещодавно коляда "Бог народився":

1. Бог народився в місті Вифлеємі
В стаєнці (2 рази),
Нині веселяться усі українці
На землі.
2. Ми йшли до бою, щоб життя віддати
За народ (2 рази)
І за тих, що вмерли в Східній Україні
На голод.
3. А Степан Бандера, а Степан Бандера,
Він прийде (2 рази),
Він забере Київ від катів червоних
Раз на все.
4. Задзвонять дзвони, засурмлять сурми
В слухний час (2 рази).
Ми йдем до бою, Ісусе рождений,
Рятуй нас!

Оцінюючи цей варіант коляди як високовартісний із художньо-естетичного погляду, ми поставили перед собою завдання з'ясувати можливі її джерела. Зрозуміло, що коляда з'явилася в патріотичному середовищі, яке берегло пам'ять про визвольну боротьбу УПА і, якщо можна так висловитися, продовжувало її хоч би непокореним співом. У тих умовах і це було, якщо не чином, то вчинком – і неабияким. Адже слово здатне плекати, кажучи за О. Кобилянською, "традиції серця героїчні". У найповнішому нині виданні повстанської пісенної творчості міститься дві коляди, що, очевидно, послужили матеріалом для подальшого компонування. Перша з них ("Боже великий, змилуйсь над тими") є лише ніби першим начерком майбутньої коляди – у ній ще зовсім мало розвинуто сюжет і провідні ідейні мотиви – можливо, це лише фрагмент більшого твору, ще не зафіксованого. Для нас вона, проте, цінна своєю другою строфом:

1. Боже великий, змилуйсь над тими, що в тюрмах...
що плачуть, тужать, й ніхто не чує за тоє.
2. Степан Бандера, хоч він в неволі – він прийде...
він відбере Київ від катів червоних – раз на все! [4, с. 371].

Друга коляда ("Бог народився") ближча за змістом до тієї, яку нам вдалося записати, однак у ній відсутня строфа, де згадано Степана Бандеру:

1. Бог народився в місті Вифлеємі в стаєнці,
нині веселяться не всі українці на землі.
2. Хоч ворог лютий братів катує, ждуть вони,
а бідні плачуть – ніхто їх не чує – їх скарги.
3. Задзвонять дзвони, затрублять труби в слухний час.
Йдемо до бою, Боже Великий, рятуй нас [4, с. 382].

Безперечно, що провідною сюжетно-тематичною канвою для коляди, яку ми записали, стала ця друга коляда, а підставою для їхньої контамінації стала мелодія, оскільки їх виконували на мотив давньої коляди "Вітай, Ісусе" [4, с. 371, 382]. Другий різдвяний текст, безперечно, досконаліший із художньо-естетичного погляду, причому зафіксований в іншому, повнішому, варіанті:

Бог народився в місті Вифлеємі, в стаєнці,
Нині веселяться
Не всі українці на землі.

Хоч ворог лютий братів катує, ждуть вони.
Хоч діти плачуть,
Ніхто їх не чує, їх журби.

Заграють дзвони, затрублять труби в слухний час.
Ми ідем до бою,
Боже наш великий, рятуй нас.

Не пускай нас, Діво Маріє, з опіки –
Сорок мільонів
Чекає до бою пімститись [3, с. 103].

Очевидно, це ще не всі джерела коляди, яку ми записали: у ній є мотиви, відсутні в колядах-прототипах, однак текстуальне їх порівняння дає змогу побачити загальний напрям її ідейно-змістової еволюції та композиційного вдосконалення. Ми упевнені, що якщо упівський та й взагалі визвольний фольклор можна буде максимально зібрати та дослідити, багато запитань, які ми ставимо тут, буде з'ясовано. Безперечно, що потрібна ще й популяризація повстанського фольклору. Боротьба за Україну триває, триває вона й за українську пісню. Бандерівська пісенна спадщина ще послужить новій Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колядки і щедрівки. – К., 1991.
2. Колядки і щедрівки. – Львів, 2001.
3. Лицарям волі. Пісні й авторські твори визвольної боротьби 40–50-х років ХХ ст. з Тернопільщини. – Тернопіль, 1993.
4. Пісні УПА / зібрав і зредагував Зеновій Лавришин // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто – Львів, 1996–1997. – Т. XXV.
5. Рудницький А. Українська музика. Історично-критичний огляд / А. Рудницький. – Мюнхен, б. р.

Stepan Bandera in the Ukrainian Folk Carol

Vasyl ZADOROZHNYI

The article attempts to research the origin of Ukrainian folk carol «Бог предвічний», obviously created in the period of the liberation war of Ukrainian people of 1840 – 1950 s. Carols, as a genre of Ukrainian folk art, go back to pre-Christian folklore. One of the favorable aspect of their research is the study of their unusual ability to constantly informatively update, remaining thereby deeply traditional in their leading motives, moods, intonations. The study of folk art examples is useful in that they provide the researcher with a possibility to examine directly the process of so-called folklorization of works of the Ukrainian author song heritage.

Key words: carol, folk song art, song heritage, worldview syncretism, ethnization, folklorization.

Стаття надійшла до редколегії 4.06.2015

Прийнята до друку 07.07.2015